

Bogusław Kochaniewicz

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Poznań | Wydział Teologiczny
ORCID: 0000-0001-8812-5286, e-mail: kochaniewiczboguslaw@gmail.com

OJCOSTWO JÓZEFA Z NAZARETU W UJĘCIU PAPIEŻA FRANCISZKA

Streszczenie

Dokonana analiza listu apostołskiego *Patris corde* pozwoliła dostrzec specyfikę teologicznego obrazu św. Józefa zawartego w dokumencie papieża Franciszka. Dokument podkreśla jego rolę ojcowską, eksponując cechy o charakterze ponadczasowym: posłuszeństwo, odwagę, kreatywność, akceptację, które są wyzwaniem również dla współczesnego chrześcijanina. Wobec kryzysu, jaki przeżywa współczesne ojcostwo, Józef jawi się jako wzór do naśladowania. Papież zaakcentował aktywność Józefa, natomiast wymiar kontemplacyjny pominął milczeniem. Zaproponowany obraz wypływa z duszpasterskiego doświadczenia Franciszka, które zdecydowało, że akcent położono nie tyle na zagadnienia teologiczno-dogmatyczne, co na praktyczne propozycje rozwiązania problemów, które napotykają współcześni ojcowie. Postać św. Józefa ukazana w liście jest aktywna i dynamiczna. Wspomniana dynamika obejmuje jego zawierzenie Bogu, które, wobec różnych wydarzeń, przed którymi stawia go Bóg, pogłębia się, wymaga większego zaangażowania i dynamizmu wzrostu.

Słowa kluczowe: św. Józef, papież Franciszek, ojcostwo, obraz, wiara

Abstract

FATHERHOOD OF JOSEPH OF NAZARETH AS PERCEIVED BY POPE FRANCIS

The analysis of the apostolic letter *Patris corde* allows us to notice the specificity of the theological image of St. Joseph. The document emphasizes his paternal role, putting in evidence his obedience, courage, creativity, acceptance, which are also a challenge for a contemporary Christian. In the face of the crisis that contemporary fatherhood is experiencing, Joseph appears

as the model for Christians. The Pope emphasizes the activity of Joseph, while ignoring the contemplative dimension. The proposed image derives from the pope's pastoral experience, thanks to which the emphasis was placed not so much on theological and dogmatic issues as on practical proposals for solving the problems faced by contemporary fathers. The figure of St. Joseph, shown in the letter, is active and dynamic. The aforementioned dynamics includes his entrustment to God, which, in the face of various events before which God presents him, deepens, requires greater commitment and growth dynamism.

Keywords: St. Joseph, pope Francis, fatherhood, image, faith

Wstęp

Papież Franciszek 8 grudnia 2020 roku promulgował list apostolski *Patris corde*¹. Dokument ma charakter osobisty, gdyż zawiera osobiste refleksje papieża „na temat tej niezwykłej postaci”². Celem listu było wzbudzenie większej miłości dla tego wielkiego świętego, zachęta do modlitwy o jego wstawiennictwo oraz naśladowanie jego cnót i zaangażowania³. Motywem, który wpłynął na powstanie tego dokumentu, była sytuacja, w jakiej znalazł się świat (pandemia koronawirusa, kryzys ekonomiczny, gospodarczy, społeczny, kulturowy). W zaistniałej sytuacji papież zwraca się do św. Józefa, „męża, który przechodzi niezauważony, człowieka codziennej obecności, dyskretny i ukrytej, orędownika, pomocnika w chwilach trudnych”⁴. Przypominając rolę tego wielkiego świętego pozostającego w cieniu, papież zauważył, że wszyscy, którzy w zaistniałej sytuacji zdają się być „na drugiej linii”, „mają wyjątkowy, czynny udział w historii zbawienia”⁵. W ten sposób przypomniał, że święci, niezależnie od uwarunkowań ekonomicznych i kulturowych, są wspaniałymi świadkami wiary oraz ewangelicznego życia⁶. Aktywnie wspomagają wiernych w trudzie „osiągania doskonałości własnego stanu”⁷.

Ponieważ ów list jest najobszerniejszą i najważniejszą wypowiedzią papieża Franciszka na temat św. Józefa, celem niniejszego opracowania będzie dokonanie charakterystyki postaci świętego Patriarchy w ten sposób, by zestawiając otrzymane wyniki z dotychczasowymi sposobami prezentacji Ciesli z Nazaretu, podkreślić oryginalność stworzonego obrazu Patriarchy, zwracając uwagę na kontekst teologicznej refleksji oraz na źródła, które wpłynęły na uzyskane wyniki. Należy wyrazić ufność, że charakterystyka interpretacji postaci Józefa z Nazaretu przez papieża Franciszka stanie się

1 Franciszek, „List apostolski «Patris corde» Ojca świętego Franciszka z okazji 150. rocznicy ogłoszenia świętego Józefa Patronem Kościoła powszechnego” (dalej PC), w: Janusz Bujak, *Idźcie do Józefa (Rdz 41,55). Nauczanie papieża o św. Józefie. Od bł. Piusa IX do Franciszka* (Poznań: Pallottinum, 2021), 187–203.

2 PC, 188.

3 PC, 201.

4 PC, 188.

5 PC, 188.

6 PC, 201.

7 PC, 201.

przyczynkiem dla współczesnej józefologii, coraz mocniej wyłaniającej się z pism Magisterium Kościoła.

1. Problemy współczesnego świata – osnową teologicznej narracji papieża

Franciszek, redagując dokument, skierował swoje słowa do współczesnego człowieka żyjącego w złożonej sytuacji ekonomiczno-polityczno-kulturalnej, naznaczonej znamionami kryzysu.

Na wstępie swojego listu papież zwrócił uwagę na sytuację pandemii, która dotknęła społeczeństwa na całym świecie. W tym kontekście podkreślił heroiczną postawę postaci, których trudno szukać na pierwszych stronach gazet. Są nimi zwykli ludzie, którzy poprzez codzienne poświęcenie zapisują się na kartach naszej historii: „lekarze, pielęgniarki, pracownicy supermarketów, sprzątacze, opiekunowie, kierowcy samochodów dostawczych, siły porządkowe, wolontariusze, kapłani, zakonnice i wielu innych, którzy zrozumieli, że nikt nie ratuje się sam”⁸. Franciszek dostrzega w ich „niewidzialnej” postudze podobieństwo do św. Józefa, który „przechodzi niezauważony, człowieka codziennej obecności, dyskretnej i ukrytej, orędownika, pomocnika i przewodnika w chwilach trudnych. Święty Józef przypomina nam, że ci wszyscy, którzy są pozornie ukryci lub na «drugiej linii», mają wyjątkowy czynny udział w historii zbawienia”⁹.

Papież, prezentując problemy i bolączki, z którymi boryka się dzisiejszy człowiek, zauważył potrzebę stanięcia w prawdzie i akceptacji prawdy o sobie; prawdy niejednokrotnie trudnej i wstydlivej, która jest warunkiem niezbędnym, aby spotkać się z Bożym miłosierdziem; z Bogiem, który nie potępia, lecz akceptuje, wspiera i przebacza. Jednocześnie Bóg w realizacji swoich planów nie ogranicza się jedynie do wyboru ludzi doskonałych, lecz niejednokrotnie wybiera człowieka niedoskonałego, obciążonego bagażem braków i słabości, poprzez którego realizuje swoje zamysły. Bóg, zauważa Franciszek, może działać także „poprzez nasze lęki, nasze ułomności, nasze słabości”¹⁰. Dlatego zachęca współczesnego człowieka, by pośród życiowych burz nie bał się oddać Bogu steru swojej łodzi¹¹. To przypomnienie, aby człowiek nie koncentrował się jedynie na sobie, lecz zaprosił do swego życia Boga, wiąże się z jego wiarą; wiarą w istnienie Boga pojmowaną często w sposób infantylny, ale wiarą rozumianą jako zaufanie, powierzenie siebie Bogu lub zaproszenie Go do swojego życia. Dojrzała wiara oznacza akceptację rzeczywistości w całej swej złożoności, bez poszukiwania iluzorycznych, szybkich i łatwych rozwiązań. Dlatego, spoglądając na Józefa, współczesny chrześcijanin winien akceptować innych takimi, jakimi są¹².

8 PC, 188.

9 PC, 188.

10 PC, n. 2, 191.

11 PC, n. 2, 191.

12 PC, n. 4, 194.

Papież wspominał również o głębokim kryzysie, w jakim znalazł się współczesny świat: „Kryzys naszych czasów, będący kryzysem gospodarczym, społecznym, kulturowym i duchowym, może stanowić dla wszystkich wezwanie do odkrycia na nowo wartości, znaczenia i konieczności pracy, aby dać początek nowej «normalności», z której nikt nie będzie wykluczony”¹³. Jednocześnie Franciszek zaapelował o tworzenie nowych miejsc pracy, by ludzie mieli zagwarantowane źródło utrzymania. W epoce zdominowanej przez efektywność, wydajność, wskaźniki wzrostu przedsiębiorstw, przypominał o etosie pracy, która winna stawać się okazją do samorealizacji człowieka, która winna podkreślać godność człowieka, stąd apel o odkrycie na nowo „wartości, znaczenia i konieczności pracy”¹⁴.

W końcu papież podjął kwestię kryzysu ojcostwa przejawiającego się w nietrwałości związków małżeńskich, rodzin, w osieroconych dzieciach, w zaniku troski o wychowanie dziecka, w braku postawy opiekuńczej wspomagającej dziecko we wzroście¹⁵. Wobec niedojrzałej osobowości niektórych młodych mężczyzn, ich egoizmu, zapatrzenia w siebie i emocjonalnego rozchwiania, Franciszek przypomina, że ojcostwo jest odpowiedzialnością za powierzoną osobę, za jej życie. Jednocześnie jest ono owocem konsekwentnej postawy wyrażającej się jako dar z siebie (altruizm). Człowiek bowiem nie rodzi się ojcem, ale nim się staje¹⁶. Staje się nim nie dlatego, że wydaje dziecko na świat, lecz ponieważ w odpowiedzialny sposób troszczy się o nie¹⁷. Ojcostwo domaga się dojrzałej miłości, która łączy się z ofiarnością, zaangażowaniem, altruizmem. Prawdziwe ojcostwo wyraża się we wprowadzaniu dziecka w doświadczenie życia, w przygotowywaniu go do dokonywania wyborów. Nie ma to nic wspólnego z narzucaniem dziecku własnych wyborów i rozwiązań¹⁸. W tak nakreślonym kontekście polityczno-społeczno-kulturowym papież rozwija swoją refleksję o św. Józefie, w której najważniejszym tematem jest ojcostwo.

2. Cechy ojcostwa św. Józefa

Dokument prezentuje postać Opiekuna Odkupiciela, zwracając uwagę na jego ojcostwo wyrażane w miłości, czułości, posłuszeństwie, akceptacji, odwadze, w podejmowanej pracy.

13 PC, n. 6, 198.

14 PC, n. 6, 198.

15 PC, n. 7, 199.

16 PC, n. 7, 199.

17 PC, n. 7, 199.

18 PC, n. 7, 199.

2.1. Ojciec umiłowany

Papież Franciszek, przytaczając myśl Pawła VI, zauważył, że istotą ojcostwa Józefa było składanie daru z siebie: z własnego życia, pracy, czasu, tajemnicy wcielenia¹⁹. Poprzez taką właśnie posługę stał się sługą Pańskim, obok Maryi – swej Oblubienicy – Służebnicy Pańskiej²⁰. Odpowiedzią na ojcowską posługę Józefa, wyrażającą się w ofercie z samego siebie, miłości oddanej na służbę Mesjaszowi, jest miłość ludu chrześcijańskiego na przestrzeni wieków, o czym zaświadcniają liczne kościoły jemu dedykowane, bractwa i wspólnoty zakonne żyjące jego duchowością, jak również niektórzy święci Pańscy, gorliwi czciciele Józefa²¹.

2.2. Ojciec czuły

Czułość ukazywana Jezusowi przez Józefa odzwierciedla ojcostwo Boga wobec Narodu Wybranego, którego „uczył chodzić, biorąc Go za rękę; był dla Niego, jak ojciec, który podnosi dziecko do policzka, pochyla się nad nim, aby go nakarmić” (Oz 11,3–4). W ojcowskiej czułości Józefa Jezus odkrywa czułość Boga²².

Jednocześnie historia zbawienia realizuje się poprzez ludzkie słabości. „Jeśli taka jest perspektywa ekonomii zbawienia, to musimy nauczyć się akceptować naszą słabość z głęboką czułością”²³. „Czułość jest najlepszym sposobem dotykania tego, co w nas kruche”²⁴. Większość planów Boga jest realizowana pomimo naszych słabości²⁵. To Bóg uczy, jak pozwalać się Jemu prowadzić pomimo napotykanym trudności²⁶. Może On dokonywać wielkich rzeczy pomimo naszych słabości. Postawa Józefa przypomina, że wiara w Boga obejmuje również przekonanie, że On może działać pomimo naszych słabości²⁷.

2.3. Ojciec posłuszny

Franciszek przedstawia postać Józefa, podkreślając jego cnoty. Jedną z nich jest posłuszeństwo Bogu (Mt 1,13–24). Czterokrotne interwencje Boga we śnie spotykają się z posłuszeństwem okazywanym przez Józefa woli Bożej. „Józef nie wahał się, był posłuszny, nie zastanawiając się nad trudnościami, które napotka: «Wstał, wziął w nocy Dziecię i Jego Matkę i udał się do Egiptu; tam pozostał aż do śmierci Heroda»” (Mt 2,14–15).

19 PC, n. 1, 189.

20 PC, n. 1, 189.

21 PC, n. 1, 189.

22 PC, n. 2, 190.

23 PC, n. 2, 190.

24 PC, n. 2, 190.

25 PC, n. 2, 190.

26 PC, n. 2, 191.

27 PC, n. 2, 191.

Po każdej z Bożych interwencji Józef wstawał, zabierał Dziecię z Matką Jego i udawał się w drogę. Bezgranicznym posłuszeństwem przewycięzał swój niepokój i obawy²⁸.

Posłuszeństwo Opiekuna Odkupiciela obejmowało także wierność przepisom Mojżeszowego Prawa, o czym świadczą obrzędy obrzezania Jezusa, oczyszczenia Maryi, ofiarowania pierworodnego Bogu w Świątyni (Łk 2,21–23). Posłuszeństwo było ważnym aspektem pedagogii Józefa. Uczył on Jezusa pełnienia woli Ojca oraz bycia posłusznym rodzicom²⁹.

2.4. Ojciec przyjmujący

Ojcostwo Józefa wyraziło się również w akceptacji, gotowości przyjęcia bez stawiania uprzednich warunków³⁰. Wprowadzenie do swojego domu Maryi ukazało nie tylko jego szacunek i delikatność, ale również troskę o Jej reputację, godność i życie swojej małżonki³¹. Józef zaakceptował sytuację, której do końca nie rozumiał. Nie była to jednak bierna akceptacja rzeczywistości, lecz przejaw daru męstwa. „Jedynie Pan może dać nam moc, aby przyjąć życie takim, jakim jest, aby uczynić miejsce także dla tej przeciwstawnej, nieoczekiwanej, rozczarowującej części naszego istnienia”³², stąd też postawa Józefa była owocem wiary umożliwiającej przewyciężanie wątpliwości i trudności. Wiara ujawnia sens każdego wydarzenia, pozwalając na jego akceptację³³.

Józef jest wzorem do naśladowania także dla współczesnych chrześcijan. Postawa wobec wydarzeń nie do końca zrozumiałych może powodować bunt bądź rozczarowanie. Odpowiedzią chrześcijanina jest akceptacja trudnych, niezrozumiałych sytuacji, które są odczytywane w świetle wiary. „Akceptacja życia w ten sposób wprowadza nas w ukryty sens. Życie każdego z nas może zacząć się na nowo w cudowny sposób, jeśli znajdziemy odwagę, by przeżywać je zgodnie z tym, co mówi nam Ewangelia”³⁴. Realizm chrześcijański akceptuje rzeczywistość w jej złożoności. Daleki jest od poszukiwania łatwych rozwiązań. Postawa akceptacji Józefa wyraża się w przyjmowaniu ludzi takimi, jakimi są: z ich brakami, słabościami i ubóstwem³⁵.

2.5. Ojciec z twórczą odwagą

Ojcostwo Józefa łączy się z twórczą odwagą ujawniającą się szczególnie w sytuacjach trudnych i wymagających³⁶. Papież zauważył, że Bóg, w realizacji swojego planu, nie zniwelował problemów dnia codziennego Świętej Rodziny, lecz powierzył Józefowi tro-

28 PC, n. 3, 192.

29 PC, n. 3, 192.

30 PC, n. 4, 193.

31 PC, n. 4, 193.

32 PC, n. 4, 194.

33 PC, n. 4, 194.

34 PC, n. 4, 194.

35 PC, n. 4, 194.

36 PC, n. 5, 195.

skę o swojego Syna, ufając jego kreatywnej odwadze³⁷. Odwaga Józefa, wymagająca zaangażowania i kreatywności, ujawniła się podczas pobytu Świętej Rodziny w Egipcie. Łączyła się ona z odpowiedzialnością za Rodzinę, w tym za wychowanie Syna³⁸.

Decyzja o pozostaniu w nowym miejscu oznaczała także zapewnienie odpowiednich warunków bytowania i znalezienie środków utrzymania. „Święta Rodzina musiała zmierzyć się z konkretnymi problemami, jak wszystkie inne rodziny, jak wielu naszych braci i sióstr migrantów, którzy także i dziś narażają swe życie, zmuszeni przez nieszczęścia i głód”³⁹. Józef staje się patronem wszystkich, „którzy są zmuszeni do opuszczenia swojej ziemi z powodu wojny, nienawiści, prześladowań i nędzy”⁴⁰. Ponieważ Jezus identyfikuje się z każdym będącym w potrzebie, ubogim, cierpiącym, umierającym, obcym, więźniem, chorym, dlatego opieka Józefa rozciąga się między innymi na te osoby. Jest nazywany opiekunem „nieszczęśliwych, potrzebujących, wygnańców, cierpiących, ubogich, umierających”⁴¹.

W papieskim dokumencie ujawnia się duszpasterski aspekt refleksji. Papież stawia pytanie: jeśli Józef jest wzorem dla współczesnego chrześcijanina⁴², to „czy z całych sił strzeżemy Jezusa i Maryję, którzy w tajemniczy sposób są powierzeni naszej odpowiedzialności, naszej trosce i naszej opiece”⁴³? Naśladowanie przykładu Józefa to przyjęcie w życiu chrześcijańskim postawy odpowiedzialności za Jezusa i Jego Matkę oraz miłości Jezusa i Maryi⁴⁴.

2.6. Ojciec – człowiek pracy

Odpowiedzialność za rodzinę łączy się z troską o jej utrzymanie. „Święty Józef był cieślą, który uczciwie pracował, aby zapewnić utrzymanie w swojej rodzinie”⁴⁵. Rzetelność i uczciwość w wypełnianiu obowiązków miała wpływ na kształtowanie się człowieczeństwa Jezusa, który przyglądając się zobowiązaniom Józefa, stopniowo odkrywał wartość pracy⁴⁶.

Odnosząc się do współczesnej sytuacji, papież zauważył brak zrozumienia znaczenia pracy w życiu chrześcijanina. Stwierdził, że ma ona wymiar zbawczy, ale także staje się okazją do własnej realizacji oraz posługi na rzecz rodziny⁴⁷. Brak pracy jest przyczyną napięć i trudności, które mogą prowadzić do depresji, poczucia bezsensu i kry-

37 PC, n. 5, 196.

38 PC, n. 5, 197.

39 PC, n. 5, 196.

40 PC, n. 5, 196.

41 PC, n. 5, 197.

42 PC, n. 5, 197.

43 PC, n. 5, 196–197.

44 PC, n. 5, 197.

45 PC, n. 6, 197.

46 PC, n. 6, 197–198.

47 PC, n. 6, 198.

zysu. Jezus, za pośrednictwem Józefa, przypomina współczesnemu chrześcijaninowi o jej znaczeniu⁴⁸.

2.7. Ojcostwo darem i zadaniem

Franciszek, rozwijając refleksję nad ojcostwem, zauważył, że jest ono darem i zadaniem. Nikt nie rodzi się ojcem, ale nim się staje poprzez okazywaną troskę o powierzone dziecko. W tym świetle ojcostwo zostaje zdefiniowane jako odpowiedzialność za życie drugiego człowieka⁴⁹. Warunkiem dojrzałego ojcostwa jest czysta miłość, wolna od egoizmu, zawłaszczania. Łączy się ona zawsze z altruizmem, z darem z samego siebie⁵⁰. Prawdziwe ojcostwo wyraża się we wprowadzaniu dziecka w doświadczenie życia, w czynieniu go zdolnym do dokonywania wyborów, w respektowaniu jego wolności. Nie ma to nic wspólnego ze zniewalaniem czy z narzucaniem dziecku własnych wyborów i rozwiązań⁵¹. U źródeł ojcostwa jest miłość rozumiana jako dar z siebie. Józef jest przykładem dla współczesnego człowieka. Potrafi usuwać się w cień, stawiając w centrum swego życia Maryję i Jezusa⁵². Aby osiągnąć taką postawę, należy żyć w ciągłym ufnym darowaniu siebie Bogu.

Papież zwrócił uwagę na kryzys, jaki współcześnie przeżywa ojcostwo. Cechuje go nieobecność ojca w rodzinie, zanik troski o wychowanie dziecka, brak postawy opiekuńczej pomagającej w nabywaniu przez dziecko zdolności czynienia odpowiedzialnych wyborów, dojrzałego korzystania z daru, jakim jest wolność. Franciszek podkreśla, że ojcostwo domaga się czystej miłości, to znaczy takiej, która nie traktuje dziecka przedmiotowo, jest wolna od dominowania, zawłaszczania przestrzeni jego wolności⁵³. Respektowanie wolności drugiej osoby domaga się czystej miłości, takiej, która nie jest skażona egoizmem. Ojcostwo wyrzeka się pokusy, aby układać życie dzieci według własnego pomysłu⁵⁴. Papież poddał krytyce postawy będące zaprzeczeniem ojcostwa: „świat potrzebuje ojców, odrzuca panów, odrzuca tych, którzy chcą wykorzystać posiadanie drugiego do wypełnienia własnej pustki; odrzuca tych, którzy myślą autorytet z autorytaryzmem, służbę z serwilizmem, konfrontację z uciskiem, miłosierdzie z opiekuńczością, siłę ze zniszczeniem”⁵⁵.

Konkludując refleksję na temat ojcostwa, Franciszek podkreślił raz jeszcze, że odnosi się ono do ojcostwa wznioślejszego: wszyscy bowiem, w pewnym sensie, „jesteśmy zawsze w położeniu Józefa: jesteśmy cieniem jedyne Ojca niebieskiego”⁵⁶.

48 PC, n. 6, 198.

49 PC, n. 7, 199.

50 PC, n. 7, 199.

51 PC, n. 7, 199.

52 PC, n. 7, 198.

53 PC, n. 7, 200.

54 PC, n. 7, 199.

55 PC, n. 7, 199–200.

56 PC, n. 7, 200.

3. Józef wzorem dla dzisiejszego chrześcijanina

Postać Józefa na przestrzeni wieków była otaczana przez chrześcijan należną mu czcią. Wielu świętych praktykowało nabożeństwo do św. Józefa⁵⁷. Lud Boży uznawał go nie tylko za orędownika wstawiającego się w różnych intencjach oraz opiekującego się Kościołem, lecz również jako przykład do naśladowania. Wiele świątyń dedykowano Opiekunowi Odkupiciela.

Ojcostwo Józefa wobec Jezusa stało się odzwierciedleniem ojcowskiej opieki Boga nad Narodem Wybranym. Jezus dostrzegał w swoim Opiekunie czułość Boga. „Podobnie jak Pan uczynił to z Izraelem, tak i on «uczył Go chodzić, biorąc Go za rękę: był dla Niego, jak ojciec, który podnosi dziecko do policzka, pochyla się nad nim, aby go nakarmić» (por. Oz 11,3)”⁵⁸.

Postać Cieśli z Nazaretu staje się dla współczesnego człowieka wzorem poprzez zaangażowanie w historię zbawienia. Jednocześnie ma on charakter niedostrzegalny, pokorny, ukryty. Józef jest bowiem człowiekiem, który potrafi usunąć się w cień, „który przechodzi niezauważony, którego obecność jest dyskretna i ukryta”⁵⁹. Jego obecność staje się przykładem i inspiracją dla wszystkich, którzy są ukryci lub znajdują się „na drugiej linii”⁶⁰.

Niepokoje i rozterki Józefa dotyczące jego Oblubienicy w powiązaniu z jego wiarą ukazują, że Bóg „może działać także poprzez nasze lęki, nasze ułomności, nasze słabości”⁶¹. Opiekun Odkupiciela „uczy nas także, że pośród życiowych burz nie powinniśmy bać się oddać Bogu ster naszej łodzi”⁶².

Franciszek podkreśla posłuszeństwo Józefa, który po otrzymaniu we śnie nakazu wypełnia bez wahania wolę Boga⁶³. Opiekun Odkupiciela w różnych okolicznościach swojego życia potrafił wypowiedzieć w wierze swoje *fiat*. Józef jako mężczyzna okazujący szacunek, delikatność, który opowiada się za reputacją i godnością Maryi⁶⁴.

Jednocześnie Józef ukazuje postawę przyjęcia, akceptacji. Wobec swojej Oblubienicy nie stawia uprzednich warunków. Józef uczy współczesnego chrześcijanina aprobaty sytuacji, których do końca nie sposób zrozumieć; przyjmowania życia takiego, jakim jest⁶⁵. Postawa ta nie jest poszukiwaniem dróg na skróty, ale stawianiem czoła temu, co

57 PC, n. 1, 189.

58 PC, n. 2, 190.

59 PC, 188.

60 PC, 188.

61 PC, n. 2, 191.

62 PC, n. 2, 191.

63 PC, n. 3, 191.

64 PC, n. 4, 193.

65 PC, n. 4, 193.

jemu się przytrafia, „biorąc za to osobiście odpowiedzialność”⁶⁶. Jest ona wyrazem daru męstwa w życiu chrześcijanina⁶⁷.

Papież wymienia kolejną cechę określającą Józefa. Jest nią twórcza odwaga⁶⁸. „Bóg działa, ufając w twórczą odwagę tego człowieka, który przybywając do Betlejem i nie znajdując miejsca, gdzie Maryja mogłaby porodzić, przystosowuje stajnię i urządza tak, aby stała się jak najbardziej gościnnym miejscem dla przychodzącego na świat Syna Bożego (por. Łk 2,6–7)”⁶⁹.

Postać Józefa jako wzoru do naśladowania była częstym tematem publikacji józefologicznych. Autorzy, opierając się na przekazie biblijnym, ukazywali go jako wzór mężczyzny, wzór ojca oraz wzór dla życia zakonnego i kapłańskiego⁷⁰. Analizując pierwszą kategorię wzorczości, Józef Kopciński zaakcentował wiarę i miłość Patriarchy, natomiast opisując ojcostwo jako przykład do naśladowania, zwrócił uwagę na jego ojcowską troskę wyrażaną wobec Jezusa⁷¹. Wzorczość dla życia konsekrowanego i kapłańskiego wyraziła się w posłudze osobie i zbawczej misji Jezusa. Józef uczynił ze swego życia „służbę i złożył ją w ofierze tajemnicy wcielenia i związanej z nią odkupieńczej misji”⁷². Jose Antonio Carrasco, ukazując Józefa jako wzór duchowości chrześcijańskiej, zwraca uwagę na jego cnoty: wiarę⁷³, nadzieję⁷⁴, miłość⁷⁵, roztropność⁷⁶, sprawiedliwość⁷⁷, męstwo⁷⁸ i umiarkowanie⁷⁹. Bronisław Mokrzycki ukazuje Józefa jako człowieka wielkiego zawierzenia, człowieka na wskroś paschalnego oraz człowieka Eucharystii⁸⁰. Plinio M. Solimeo, opisując cnoty świętego Józefa, podkreśla, że był on mężem sprawiedliwym, przeczystym małżonkiem Maryi, obdarowanym wyjątkowym ojcostwem, będącym milczącym współuczestnikiem misterium wcielenia⁸¹. Natomiast Jacek Hadryś dostrzega w Józe-

66 PC, n. 4, 194.

67 PC, n. 4, 194.

68 PC, n. 5, 195.

69 PC, n. 5, 195.

70 Józef Kopciński, „Święty Józef wzorem dla współczesnego mężczyzny”, w: *Św. Józef w wierze, kulcie, teologii i sztuce. Perspektywa regionalna i uniwersalna*, red. Jacek Jezierski, Katarzyna Parzych-Blakiewicz, Paweł Rabczyński (Olsztyn: Warmińskie Wydawnictwo Diecezjalne, 2012), 185–198.

71 Kopciński, „Święty Józef wzorem dla współczesnego mężczyzny”, 190–194.

72 Kopciński, „Święty Józef wzorem dla współczesnego mężczyzny”, 194.

73 José Antonio Carrasco, *San Jose, modelo de espiritualidad cristiana* (Valladolid: Centro Español de Investigaciones Josefinas PP. Carmelitas Descalzos, 1990), 31–51.

74 Carrasco, *San Jose, modelo de espiritualidad cristiana*, 53–72.

75 Carrasco, *San Jose, modelo de espiritualidad cristiana*, 73–98.

76 Carrasco, *San Jose, modelo de espiritualidad cristiana*, 99–119.

77 Carrasco, *San Jose, modelo de espiritualidad cristiana*, 121–141.

78 Carrasco, *San Jose, modelo de espiritualidad cristiana*, 143–159.

79 Carrasco, *San Jose, modelo de espiritualidad cristiana*, 161–186.

80 Bronisław Mokrzycki, *Idźcie do Józefa! Medytacje na Uroczystość Świętego Józefa Oblubieńca Najświętszej Maryi Panny* (Kraków: Wydawnictwo WAM, 2009).

81 Plinio Maria Solimeo, *Pójdźcie do Józefa. Życie, przywileje i cnoty Świętego Józefa, w świetle Tradycji, Ewangelii i innych dokumentów* (Kraków: Wydawnictwo WAM, 2008).

fię wzór człowieka zatroskanego o życie⁸². Daniel Foucher kładzie akcent na dziewiczą czystość Józefa będącą wzorem dla narzeczonych, na przychodzące z nieba ojcostwo, którym został obdarowany Józef, oraz na jego sprawiedliwość⁸³. Niektórzy teologowie upatrują w postaci Józefa patrona dobrej śmierci⁸⁴, patrona pracy⁸⁵, wzoru obywatela⁸⁶ i patrona naszych czasów⁸⁷.

Dokonana analiza pozwala stwierdzić, że papież Franciszek przedstawił postać św. Józefa jako wzór do naśladowania⁸⁸. Nie ograniczył się do opisu cnót w ich klasycznym podziale (teologalne, kardynalne), lecz podkreślił cechy charakteryzujące Opiekuna Odkupiciela: posłuszeństwo, twórcza odwaga, pracowitość, odpowiedzialność, czysta miłość. Cechy ujawnione w konkretnych sytuacjach życiowych ukazały duchowe piękno Józefa. Jego postać została odczytana przez pryzmat problemów współczesnego człowieka, jego niedoskonałości. O duchowym pięknie Józefa nie stanowi katalog cnót, którymi mógłby poszczycić się święty, jego ahistoryczne zaangażowanie w historię zbawienia, lecz aktualność przykładu jego życia dzisiaj.

4. U źródeł ikony św. Józefa papieża Franciszka

List papieża odwołuje się do powieści Jana Dobraczyńskiego *Cień Ojca*. Wzmianka o dziele polskiego pisarza w oficjalnym liście zredagowanym przez papieża pochodzącego z Argentyny może zaskakiwać, lecz jeżeli uwzględni się fakt, iż powieść ta doczekała się wielu obcojęzycznych tłumaczeń i publikacji, a edycja hiszpańskojęzyczna liczy sobie dwadzieścia dwa wydania, to skonstatujemy, że powieść pisarza z Polski odniosła

82 Jacek Hadryś, „Święty Józef wzorem człowieka zatroskanego o życie w świetle «Redemptoris Custos» Jana Pawła II”, w: *Bądźcie solidarni z życiem. W dziesiątą rocznicę przemówienia Jana Pawła II w Kaliszu w obronie życia*, red. Damian Bryl, Jerzy Troska (Poznań: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza. Wydział Teologiczny, 2007), 137–149.

83 Daniel Foucher, *Józef z Nazaretu nasz Ojciec* (Kalisz: Kuria Diecezjalna, 2007).

84 Aleksander Jacyniak, „Święty Józef – patronem dobrej śmierci? Dlaczego?”, w: *Święty Józef – Patron na nasze czasy. Akta X Międzynarodowego Kongresu Józefologicznego. Kalisz/Polska, 27 września–4 października 2009*, red. Andrzej Latoń (Kalisz: Centrum Józefologiczne, 2010), 171–183.

85 German Rovira, „Der Hl. Josef, Schutzpatron der Arbeit”, w: *Święty Józef – Patron na nasze czasy. Akta X Międzynarodowego Kongresu Józefologicznego. Kalisz/Polska, 27 września–4 października 2009*, red. Andrzej Latoń (Kalisz: Centrum Józefologiczne, 2010), 185–208.

86 German Rovira, „San Jose ejemplo de ciudadano para la sociedad”, w: *Święty Józef – Patron na nasze czasy. Akta X Międzynarodowego Kongresu Józefologicznego. Kalisz/Polska, 27 września–4 października 2009*, red. Andrzej Latoń (Kalisz: Centrum Józefologiczne, 2010), 209–232.

87 Andrzej Latoń, „St. Joseph, Patron for our Times. The message of John Paul II in Kalisz”, w: *Święty Józef – Patron na nasze czasy. Akta X Międzynarodowego Kongresu Józefologicznego. Kalisz/Polska, 27 września–4 października 2009*, red. Andrzej Latoń (Kalisz: Centrum Józefologiczne, 2010), 51–61; Pedro de la Noi, „San Jose, patrono de nuestro tiempo. Analisis a la luz de san Tomas”, w: *Święty Józef – Patron na nasze czasy. Akta X Międzynarodowego Kongresu Józefologicznego. Kalisz/Polska, 27 września–4 października 2009*, red. Andrzej Latoń (Kalisz: Centrum Józefologiczne, 2010), 273–280.

88 Kopciński, „Święty Józef wzorem dla współczesnego mężczyzny”, 185–198.

większy sukces na Zachodzie niż w Polsce⁸⁹. W tym kontekście warto przyjrzeć się bliżej wspomnianej powieści pod kątem ewentualnego wpływu, jaki mogła wywrzeć na papieski dokument.

Dobraczyński oparł powieść o świętym Józefie na ewangeliach dzieciństwa. Pomiął wszelkie odniesienia do literatury apokryficznej, które mogłyby dostarczyć cennego materiału do ukazania postaci Opiekuna Odkupiciela. Józef w opowiadaniu polskiego autora to człowiek młody, ceniony rzemieślnik, najstarszy syn Judy⁹⁰ zamieszkujący ze swoimi braćmi w Betlejem. Jest pobożny, pracowity, uczciwy, nie mówi zbyt wiele. Jego dzieje zostały przedstawione na tle kultury izraelskiej, wśród barwnych opisów przyrody oraz budowli epoki. Opowiadanie o Oblubieńcu Maryi zostało wpisane w kontekst geopolityczny i religijny. Opisy z pałacu Heroda kontrastują z ubóstwem i prostotą życia Świętej Rodziny. Zaskakuje naturalizm interpretacji dzieciństwa Zbawiciela. Okoliczności Jego przyjścia na świat i życie Świętej Rodziny są odarte z nadzwyczajnych, cudownych elementów. Józef spotyka Maryję na łące, gdy Ta pasie owce, wyznaje Jej miłość. Zaślubiny dokonują się według zwyczaju żydowskiego. Scena zwiastowania zostaje umieszczona na łące. Ze słupa ognia (nawiązanie do gorejącego krzewu na pustyni) Maryja słyszy słowa, które są parafrazą pozdrowienia anielskiego⁹¹. Dobraczyński umiejętnie rozwija w swej powieści opisy, które w ewangeliach zostały podane w skróconej formie, na przykład nawiedzenie domu Elżbiety i Zachariasza dokonuje się dzięki dołączeniu Maryi do karawany, podczas której zaopiekowała się starcem Symeonem. Wątpliwości, niepokój i decyzja o odejściu Józefa od Maryi są wynikiem oskarżenia go o współżycie przez Kleofasa, który opiekował się Maryją, oraz plotek rozsiewanych przez mieszkańców Nazaretu. Głos Boży objawiający Józefowi zamysł Boży spotyka go nie śpiącego, lecz rozmyślającego nad zaistniałą sytuacją⁹².

Istnieją przesłanki, które zdają się sugerować, iż Franciszek przeczytał to dzieło, o czym zdaje się świadczyć zaakcentowanie zgody Józefa do złudzenia przypominającej *fiat* Maryi, która zaakceptowała rolę „cienia Ojca” w historii zbawienia⁹³. W tym świetle znamienne stają się słowa Franciszka: „W każdych okolicznościach swojego życia Józef potrafił wypowiedzieć swoje *fiat*, jak Maryja podczas Zwiastowania i Jezus w Getsemani”⁹⁴.

89 Karol Klauza, „Cień Ojca w ikonie”, w: *Duchowość św. Józefa z Nazaretu*, red. Marek Chmielewski, Homo medians 24 (Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 2003), 277–288; André Doze, *Józef, cień Ojca. Refleksje z duchowości nazaretańskiej* (Kalisz: Polskie Studium Józefologiczne, 2006). Zdaniem Jeana Galot określenie to zostało zawarte implicite w słowach Jezusa odnalezionego w Świątyni, który w słowach skierowanych do Józefa sugeruje, że winien on usuwać się w cień wobec większego niż on Ojca. Zobacz: Jean Galot, *Święty Józef* (Kraków: Wydawnictwo OO. Karmelitów Bosych, 1997), 83.

90 Mt 1,16.

91 Jan Roslan, „Kreowanie postaci św. Józefa w powieści «Cień Ojca» Jana Dobraczyńskiego”, w: *Św. Józef w wierze, kulcie, teologii i sztuce. Perspektywa regionalna i uniwersalna*, red. Jacek Jezierski, Katarzyna Parzych-Blakiewicz, Paweł Rabczyński (Olsztyn: Warmińskie Wydawnictwo Diecezjalne, 2012), 30.

92 Jan Dobraczyński, *Cień Ojca* (Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX, 1997), 123.

93 Dobraczyński, *Cień Ojca*, 125.

94 PC, n. 3, 192.

Kolejnym wspólnym tematem jest kreatywność i twórcza odwaga Józefa ujawniająca się w trudnych, dramatycznych sytuacjach (w Betlejem, podczas ucieczki i pobytu w Egipcie)⁹⁵. W liście Franciszka czytamy: „Bóg działa, ufając w twórczą odwagę tego człowieka (Józefa), który przybywając do Betlejem i nie znajdując miejsca, gdzie Maryja mogłaby porodzić, przystosowuje stajnię i urządza tak, aby stała się jak najbardziej gościnnym miejscem dla przychodzącego na świat Syna Bożego (por. Łk 2,6–7)”⁹⁶.

Kolejnym wątkiem łączącym dwa wspomniane pisma jest postawa akceptacji, aprobaty. W powieści Dobraczyńskiego postawa ta została zaznaczona, chociaż nie była wyeksponowana tak wyraziście, jak w liście papieża Franciszka: „Józef przyjął Maryję, nie stawiając warunków uprzednich. (...) Życie duchowe, ukazywane nam przez Józefa, nie jest drogą, która wyjaśnia, ale drogą, którą akceptuje”⁹⁷.

W końcu ostatni temat obecny w obydwu pismach, który przypomina, że Bóg działa pomimo wątpliwości i niedoskonałości człowieka. W powieści Dobraczyńskiego padają słowa wypowiedziane przez Józefa: „Skoro On kazał mi spełniać zadania ojca – jest niewątpliwie przy mnie. Ja jednak tego nie czuję. Wciąż wracają lęki, wraca poczucie bezradności. Nigdy nie wiem na pewno, czy droga, którą wybrałem, jest tą, która powinienem był wybrać”⁹⁸.

Podobną ideę ujawnia list papieża Franciszka: „Także poprzez niepokój Józefa przenika wola Boga, Jego historia, Jego plan. W ten sposób Józef uczy nas, że posiadanie wiary w Boga obejmuje również wiarę, że może On działać także poprzez nasze lęki, nasze ułomności, nasze słabości. Uczy nas także, że pośród życiowych burz nie powinniśmy bać się oddać Bogu ster naszej łodzi. Czasami chcielibyśmy mieć wszystko pod kontrolą, ale on zawsze ma szersze spojrzenie”⁹⁹.

Konkludując, należy wyrazić przypuszczenie, że papież Franciszek zapoznał się z dziełem Jana Dobraczyńskiego. Wniosek ten, oparty na dokonanej analizie, zdają się potwierdzać słowa papieża wyrażone w ostatniej części listu: „polski pisarz Jan Dobraczyński w książce «Cień Ojca» opowiedział w formie powieści o życiu świętego Józefa. Przez sugestywny obraz cienia określił postać Józefa, który w stosunku do Jezusa jest cieniem Ojca Niebieskiego na ziemi: osłania Go, nie odstępował od Niego, podążając Jego śladami”¹⁰⁰.

Ponadto w zakończeniu dokumentu papież powrócił do głównej idei powieści polskiego autora, wyrażając ją w słowach: „Za każdym razem, kiedy znajdujemy się w sytuacji spełniania ojcostwa, musimy zawsze pamiętać, że nigdy nie jest to spełnianie posiadania, ale «znak», który odnosi do pewnego wznioślejszego ojcostwa. W pewnym sensie, wszyscy jesteśmy zawsze w położeniu Józefa, jesteśmy cieniem jedyne Ojca niebieskiego, który sprawia, że «słońce Jego wschodzi nad złymi i dobrymi, i On zsyła

95 Dobraczyński, *Cień Ojca*, 185.

96 PC, n. 5, 195.

97 PC, n. 4, 193.

98 Dobraczyński, *Cień Ojca*, 256.

99 PC, n. 2, 191.

100 PC, n. 7, 198.

deszcz na sprawiedliwych i niesprawiedliwych (Mt 5,45)», jest to cień, który podąża za Synem¹⁰¹.

Z dokonanej analizy wypływa jeszcze jeden wniosek: skoro powieść polskiego pisarza wpłynęła na teologiczną refleksję o św. Józefie zawartą w liście papieża Franciszka, to jest ona źródłem teologii. Konkluzja ta potwierdza ustalenia wielu współczesnych teologów rozprawiających o współczesnej topice teologicznej, dowodzących, że literatura piękna jest *locus theologicus*.

Zakończenie

Należy zwrócić uwagę na to, że tytuły poszczególnych części dokumentu podkreślają rolę Józefa jako ojca, a zawarta w nich treść uzmysławia, że dominującym tematem jest ojcostwo. Papież, mając na uwadze współczesny kryzys, jaki przeżywa ojcostwo, eksponuje postać Józefa z Nazaretu. Wychodząc od sytuacji teraźniejszej, konfrontuje ją ze słowem Bożym, by powrócić do obecnego doświadczenia wiary. Franciszek, opisując ojcostwo Józefa, położył akcent na cechy o charakterze ponadczasowym: posłuszeństwo, odwaga, kreatywność, akceptacja, które są aktualne również dla współczesnego chrześcijanina. Józef został ukazany jako wzór do naśladowania. To spojrzenie na postać Ciesli z Nazaretu, w świetle współczesnych wyzwań, jakie niesie z sobą ojcostwo, stanowi o oryginalności obrazu.

Warto zwrócić uwagę na dynamiczny charakter obrazu. Papież położył akcent na aktywność, kreatywność i działanie Józefa. Ów aktywny wymiar obejmuje jego zawieszenie się Bogu, podjęcie się trudu ojcostwa; odpowiedzialnego wychowania i kształtowania charakteru dziecka. Tematy milczenia, modlitwy i kontemplacji – uwypuklone w *Redemptoris custos*, zostały pominięte w najnowszym dokumencie.

Istotną cechą obrazu jest jego biblijny wymiar. W dokumencie pominięto wszelkie elementy pochodzące z literatury apokryficznej, koncentrując się na danych zawartych w ewangeliach dzieciństwa.

Obraz Józefa przedstawiony w liście apostolskim wypływa z duszpasterskiego doświadczenia papieża Franciszka, stąd akcent położony nie tyle na teologiczno-dogmatyczne refleksje, co na praktyczne propozycje rozwiązania problemów, z którymi konfrontuje się współczesne ojcostwo.

Poza odniesieniami do Pisma Świętego oraz wypowiedzi ojców Kościoła papież wymienia powieść Jana Dobraczyńskiego *Cień Ojca*, ukazując tym samym, iż literatura piękna może stanowić *locus theologicus*.

101 PC, n. 7, 200.

Bibliografia

- Carrasco, José Antonio. *San Jose, modelo de espiritualidad cristiana*. Valladolid: Centro Español de Investigaciones Josefinas PP. Carmelitas Descalzos, 1990.
- Dobraczyński, Jan. *Cień Ojca*. Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX, 1997.
- Doze, André. *Józef, cień Ojca. Refleksje z duchowości nazaretańskiej*. Kalisz: Polskie Studium Józefologiczne, 2006.
- Foucher, Daniel. *Józef z Nazaretu nasz Ojciec*. Kalisz: Kuria Diecezjalna, 2007.
- Franciszek. „List apostolski «Patris corde» Ojca świętego Franciszka z okazji 150. rocznicy ogłoszenia świętego Józefa Patronem Kościoła powszechnego”. W: Janusz Bujak, *Idźcie do Józefa (Rdz 41,55). Nauczanie papieża o św. Józefie. Od bł. Piusa IX do Franciszka, 187–203*. Poznań: Pallottinum, 2021.
- Galot, Jean. *Święty Józef*. Kraków: Wydawnictwo OO. Karmelitów Bosych, 1997.
- Hadryś, Jacek. „Święty Józef wzorem człowieka zatroskanego o życie w świetle «Redemptoris Custos» Jana Pawła II”. W: *Bądźcie solidarni z życiem. W dziesiątą rocznicę przemówienia Jana Pawła II w Kaliszu w obronie życia*, red. Damian Bryła, Jerzy Troski, 137–149. Poznań: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza. Wydział Teologiczny, 2007.
- Jacyniak, Aleksander. „Święty Józef – patronem dobrej śmierci? Dlaczego?”. W: *Święty Józef – Patron na nasze czasy. Akta X Międzynarodowego Kongresu Józefologicznego. Kalisz/Polska, 27 września–4 października 2009*, red. Andrzej Latoń, 171–183. Kalisz: Centrum Józefologiczne, 2010.
- Klauza, Karol. „Cień Ojca w ikonie”. W: *Duchowość św. Józefa z Nazaretu*, red. Marek Chmielewski. Homo meditans 24, 277–288. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 2003.
- Kopciński, Józef. „Święty Józef wzorem dla współczesnego mężczyzny”. W: *Św. Józef w wierze, kulcie, teologii i sztuce. Perspektywa regionalna i uniwersalna*, red. Jacek Jezierski, Katarzyna Parzych-Blakiewicz, Paweł Rabczyński, 185–198. Olsztyn: Warmińskie Wydawnictwo Diecezjalne, 2012.
- Latoń, Andrzej. „St. Joseph, Patron for our Times. The message of John Paul II in Kalisz”. W: *Święty Józef – Patron na nasze czasy. Akta X Międzynarodowego Kongresu Józefologicznego. Kalisz/Polska, 27 września–4 października 2009*, red. Andrzej Latoń, 51–61. Kalisz: Centrum Józefologiczne, 2010.
- Mokrzycki, Bronisław. *Idźcie do Józefa! Medytacje na Uroczystość Świętego Józefa Oblubieńca Najświętszej Maryi Panny*. Kraków: Wydawnictwo WAM, 2009.
- de la Noi, Pedro. „San Jose, patrono de nuestro tiempo. Analisis a la luz de san Tomas”. W: *Święty Józef – Patron na nasze czasy. Akta X Międzynarodowego Kongresu Józefologicznego. Kalisz/Polska, 27 września–4 października 2009*, red. Andrzej Latoń, 273–280. Kalisz: Centrum Józefologiczne, 2010.
- Roslan, Jan. „Kreowanie postaci św. Józefa w powieści «Cień Ojca» Jana Dobraczyńskiego”. W: *Św. Józef w wierze, kulcie, teologii i sztuce. Perspektywa regionalna i uniwersalna*, red. Jacek Jezierski, Katarzyna Parzych-Blakiewicz, Paweł Rabczyński, 27–32. Olsztyn: Warmińskie Wydawnictwo Diecezjalne, 2012).

Rovira, German. „Der Hl. Josef, Schutzpatron der Arbeit”. W: *Święty Józef – Patron na nasze czasy. Akta X Międzynarodowego Kongresu Józefologicznego. Kalisz/Polska, 27 września–4 października 2009*, red. Andrzej Latoń, 185–208. Kalisz: Centrum Józefologiczne, 2010.

Rovira, German. „San Jose ejemplo de ciudadano para la sociedad”. W: *Święty Józef – Patron na nasze czasy. Akta X Międzynarodowego Kongresu Józefologicznego. Kalisz/Polska, 27 września–4 października 2009*, red. Andrzej Latoń, 209–232. Kalisz: Centrum Józefologiczne, 2010.

Solimeo, Plinio Maria. *Pójdźcie do Józefa. Życie, przywileje i cnoty Świętego Józefa, w świetle Tradycji, Ewangelii i innych dokumentów*. Kraków: Wydawnictwo WAM, 2008.